

Audrius Valotka

Pranešimas, skaitytas Europos Parlamento konferencijoje “Kalbų lygybė skaitmeniniame amžiuje” 2018 m. rugsėjo 27 d.

Keletas refleksijų, perskaičius Ataskaitą apie kalbų lygybę skaitmeniniame amžiuje

Istorinė apžvalga

- Rašymas ant popiruso, popieriaus, pergamento buvo technologija, leidusi kaupti žinias ir perduoti jas toliau, negu siekia žmogaus balsas, ir palikti tas žinias ateities kartoms. Tai buvo milžiniškas žingsnis žmonijos istorijoje, padaręs ekonominę, socialinę ir kultūrinę įtaką.
- Johanno Gutenbergo spaudos presas – technologija, leidusi žinias tiražuoti beveik be apribojimų. Naujos idėjos, dailės ir muzikos kūriniai, žemėlapiai, naujais išradimais plito per žmoniją svaiginamu greičiu. Ir tai vėl buvo milžiniškas žingsnis žmonijos istorijoje, padaręs ekonominę, socialinę ir kultūrinę įtaką.
- Skaitmeninės technologijos yra naujusias ir efektyviausias žmonijos idėjų, patirties fiksavimo būdas. Šiuo metu mums sunku įsivaizduoti kažką dar daugiau: lygiai taip pat, kaip egiptiečių berniukas, rašęs ant popiruso, būtų sunkiai suvokęs, kas yra chatbot’as. Dabartinę skaitmeninių technologijų kalbos srityje viziją matau tokią: *vertimo ir šnekos technologijų derinys taps naująja lingua franca, kai kiekvienas žmogus, mokantis tik gimtąją kalbą, bendraus su visu pasauliu*. Dabar mums sunku ar net neįmanoma įsivaizduoti ką nors globalesnio žmonių bendravimo sferoje kaip šis sumanymas. Ir jo ekonominė, socialinė ir kultūrinė taip pat bus milžiniška.

Kalbų technologijos yra kuriamos ir veikia itin sudėtingame, komplikuoatame kitų problemų mazge: komercija, švietimas, vaikai, neįgalieji, pagyvenę žmonės, mobilumas, kultūra, žmogaus teisės. Kuo kalbų technologijos bus arčiau tobulumo, tuo sudėtingesnį šių problemų mazgą teks narplioti. Todėl norėčiau trumpai paminėti keletą aspektų, kurie aktualūs dabar ar gali būti aktualūs ateityje.

Kalba yra turtas

Jau praėjo maždaug keturi dešimtmečiai nuo to laiko, kai kalbų įvairovė pradėta suvokti ne kaip kliūtis integracijai ir ekonomikai, bet kaip žmonijos turtas. Tačiau, nežiūrint tokio supratimo ir šios idėjos deklaravimo, de *facto* prieštaravimas išliko: iš vienos pusės – neabejotinas ekonominis vienkalbystės naudingumas, iš kitos pusės – prisirišimas prie savo gimtosios kalbos, prie tradicijos. Bet dabar matome sprendimą: kalbų barjerai gali būti ne tik įveikti kalbos technologijų priemonėmis, bet šis įveikimas duoda ekonominę naudą. Antras dalykas: *Ataskaita apie kalbų lygybę skaitmeniniame amžiuje* siunčia svarbią žinią: mes renkames politinį sprendimą, kad kalbų lygybė būtų įgyvendinta skaitmeninėmis technologijomis. Mano manymu, tai rimtas paradigmos pasikeitimas nuo instrumentinio prie vertybinio mąstymo. Paaiškinsiu tai truputį plačiau.

Instrumentinis mąstymas

Apie kalbų technologijas iki šiol daugiausiai mąstėme instrumentiškai: KAIP suvokti šneką, KAIP surinkti lingvistinius išteklius, KAIP kalbą išversti, KAIP ją sintezuoti. Iki šiol mes buvome toje stadijoje, kaip pirmųjų automobilių kūrėjai: jie galvojo tik apie techninius sprendimus. Jiems nerūpėjo kelių taisyklės, transporto grūstys, gamtos teršimas. Bet apie tai teko galvoti vaikams ir anūkams.

Kaip automobilių kūrėjai, taip ir mes iki šiol daugiausiai galvojame apie technologinį ir komunikacinį kalbos aspektą. Taisyklėmis pagrįstas vertimas, statistinis vertimas, neuroniniai tinklai ir visa kita yra puiku, bet neturime pamiršti, kad visa tai yra tik priemonė, nes kalba nėra tik komunikacija: tai tradicija, tai žmogaus identitetas, tai kūrybos įrankis. Todėl *Ataskaitoje apie kalbų lygybę skaitmeniniame amžiuje* siūlomi kalbos politikos sprendimai turi suderinti komunikacinį ir vertybinį kalbos aspektą taip, kad kalbų technologijos – naujoji *lingua franca* – užtikrintų mažųjų kalbų išlikimą. Mane labai džiugina, kad *Ataskaitoje* daugiakalbystė suvokiama ne tik instrumentiškai, bet ir kaip vertybė, ir kad **kalbos technologijų problematika iškelta į aukščiausią politinį lygmenį.**

Kalbų technologijos ir socialiniai pokyčiai. Baimės.

Naujosios technologijos visada kam nors kelia baimę. Žmonėms kyla klausimų, ir jie nori atsakymų. Kai pernai skaičiau paskaitas Europos Komisijos vertėjams Liuksemburge, auditorijoje nuskambėjo baiminga mintis: ar vertėjo profesija jau miršta? Juk vertimo technologijos taip sparčiai tobulėja. Galbūt šioji tokį egzistencinį nerimą jaučia ir šią mano kalbą verčiantis vertėjas.

O kokie pokyčiai laukia švietimo sferos? Juk jeigu kalbų technologijos išstobulės taip, kad vertimas, šnekos atpažinimas ir sintezavimas visada bus su mumis, kaip laikrodis ar telefonas, ar tada iš viso reikės mokytis užsienio kalbų,?

Ar, sukūrus technologinę *lingua franca*, keisis požiūris į kalbos ir identiteto ryšį? Nacionalinė tapatybė ypač trapi, gyvenant svetimoje šalyje. Dabar įprasta traktuoti, kad vienas iš svarbiausių imigrantų integravimosi požymių yra naujosios kalbos išmokimas. Ne kartą stebėjau, kaip palankiai vertinamas užsienietis, nors kiek mokantis lietuvių kalbą. Kai kalbos ir šnekos technologijos taip išstobulės, kad nebus poreikio mokytis gyvenamos šalies kalbos, ar mes galėsime sakyti, kad šis žmogus jau integravęsis mūsų valstybėje? Ar tikrai komunikacinis aktas, naudojantis kalbų technologijomis, bus pakankamas? Juk žmonių psichologija kinta lėčiau, negu technologijos.

Kaip išstobulėjusios kalbų technologijos paveiks kalbos politiką nacionaliniu mastu? Ar tai darys įtaką tokioms koncepcijoms, kaip Japonijos vidaus reikalų ministro žodžiai, pasakyti 2005 metais: „viena tauta, viena civilizacija, viena kalba, viena kultūra, viena rasė“ arba „Šioje šalyje yra vietos tik vienam dialektui – Paryžiaus dialektui“.

Sukūrus technologinę *lingua franca*, galimi pokyčiai ir tarptautinėje kalbų prestižo skalėje, nes labai sumenks arba net visai neliks užsienio kalbos mokėjimo ekonominio naudingumo (kaip kapitalo), didžiama kalbų šiuo požiūriu bus vienodos.

Lingvistinis saugumas

Žmogaus saugumas gali labai priklausyti nuo kalbos technologijų saugumo. Aš nekalbu apie atvejus, kaip Senojo Testamento *shiboleth* istorija. Aš kalbu apie tokius dalykus, kaip balsu duodamos komandos automobiliui, neįgaliojo vežimėliui ar kondicionieriui, kaip mėginimas užsienyje susikalbėti su greitosios pagalbos operatoriumi. Kuo labiau kalbų technologijos integruosis žmonių gyvenime, tuo daugiau tokių pavojų rasis. Ir gali būti, kad netolimoje ateityje greta kalbų lygybės temos turėsime kalbėti apie lingvistinio saugumo klausimus.

Kalba, kaip ir visuomenė, nėra monolitiška

Kai mes kalbame apie kalbų lygybę, nepakanka matyti vienos kalbos vartotojus kaip monolitinę, homogenišką masę. Skaitmeninė kalbų lygybė nėra teorinis konstruktas – ją turime suvokti kaip konkrečių žmonių lygybę. Turime matyti neįgaliuosius su jų specifiniais poreikiais. Turime suprasti verslininkus, kurie visada pasidomės finansiniais aspektais. Turime galvoti ir apie mūsų vaikus, kurie mielai ir su pasitikėjimu žengia į naujų technologijų pasaulį ir ateityje bus vartotojai tų technologijų, kurias pradedame kurti šiandien.

LIEPA

Kaip gi kai kurie mano paminėti aspektai lemia anksčiau vykdytų ir dabar tęsiamų kalbos technologijų projektų sprendimus Lietuvoje?

Koncepcija, kad visuomenė ir atitinkamai kalba nėra homogeniška, padiktavo idėjas dviems projektams „Lietuvių šneka valdomos paslaugos“. Visų pirma, tai dėmesys tam tikroms visuomenės grupėms – vaikams ir neįgaliesiems; antra, tai stipri orientacija į galutinį vartotoją, šnekos technologiją suvokiant kaip darbo įrankį.

Patys pirmieji darbai prasidėjo nuo to, kad Lietuvos neregiamis reikėjo šnekos sintezatoriaus, kad jie galėtų klausytis elektroninio pašto. Po jo sekė sintezatoriaus versija, dabar naudojama interneto spaudos portaluose. Tada sintezatorius perkeltas į mobiliąją aplinką, bus pritaikomas išmaniesiems laikrodžiams, planšetėms etc. Dabar tobulinama garsyno bazė, įvedamos naujos taisyklės, taigi esame toje stadijoje, kai jau galvojama apie komfortą. Tikimės, kad artimiausiu metu šnekos sintezatorius taps higieniniu faktoriumi žiniasklaidos portaluose. Šią stadiją vertiname kaip socialinį kalbos technologijų aspektą. Artimiausiu metu kreipsimės į visas Lietuvos savivaldybes ir valstybės institucijas, kviesdami įdiegti sintezatorių savo tinklalapiuose. Šį žingsnį vertiname kaip socialinį veiksma. Tikimės, kad po to padidės ir verslo susidomėjimas, taigi bus pasiektas ekonominio suinteresuotumo etapas.

Nors mes esame universitetas, o ne komercinė įmonė, bet norime būti arčiau vartotojų, arčiau praktinio pritaikymo, todėl mūsų projekte iš karto kuriame šneka kontroliuojamas paslaugas, veikiančias realiaame laike:

1. Humanoidinis robotas, ugdantis vaikų gebėjimus bendrauti su prietaisais. Juk mes greitai gyvensime tarp šnekančių ir žmogaus šneką suprantančių daiktų. Kokiomis kalbomis kalbės ties daiktai? Didžiausiam Vilniaus miesto knygyne pastatytas humanoidinis robotas Peperis per šimtą dienų buvo pakalbintas 24.000 kartų (užfiksuota originalių akių). Vieną kartą pabendravę su Peperiu, vaikai ateina dar kartą ir atsiveda savo tėvus ir senelius. Peperis kol kas kalba tik angliškai, tad ar vaikui nesusiformuos suvokimas, kad su mama reikia kalbėti, tarkime, lietuviškai, o komandą kompiuteriui, dulkių siurbliui ar indų plovyklei duoti anglų kalba? Juk žinome, kaip

veikia inercija, kai norime nuo Word programos meniu anglų kalba pereiti prie gimtosios kalbos meniu.

2. Paslauga - mobilusis šnekos sintezatorius akliesiems, skaitantis tekstus lietuviškai per mobiliuosius telefonus.
3. Asmens duomenų, kontaktų valdymas šneka mobiliajame telefone.
4. Taksi iškvietimas balsu.
5. Interneto naujienų skaitymas – vartotojas balsu pasirinktas naujienas internete.
6. Tarpkalbinis mobilusis komunikatorius lietuvių – kinų – lietuvių kalbomis. Kodėl kinų? – kad būtų didesnis iššūkis.

Maža rinka reiškia mažą komercinį suinteresuotumą. Lietuvoje esame stadijoje, kai valstybės parama smarkiai pastūmėjo kalbos technologijas į priekį, bet dar nesame toje stadijoje, kai verslas visas KT matytų kaip patrauklų investavimo objektą. Todėl labai svarbi valstybės parama. Nacionaliniame lygmenyje svarbu užtikrinti nuolatinį, nenutrūkstamą valstybės dėmesį kalbų technologijų kūrimui ir adaptavimui.